

Barta János Ady-élménye

Akik Barta Jánost a XIX. századi magyar irodalom elhivatott kutatójaként, Arany, Madách, Kemény és Vajda egyik legmélyebb ismerőjeként, valamint elméleti, esztétikai tanulmányok írójaként tartják számon, bizonyára meglepődnek azon, hogy egész pályája során foglalkoztatta őt Ady művészete is. Ez a mély vonzás tudósi karakterének gazdagságára is fényt vet, hiszen Adyban éppen az ragadta meg, ami belőle magából hiányzott: a prelogikum, az archaikum, a mágikus-mitikus nyelven megszólaló gáttalan szenvedélyek világa.¹

Gimnazista éveit Ady-ellenes környezetben töltötte. Egyetemista korában ismerkedett meg Ady költészetével, majd fiatal tanárként mélyült el érdeklődése iránta, de Ady-élményében sokáig a vonzás és taszítás elegyedett.² Horváth János tanítványaként maga is az Arany–Kemény–Gyulai triászban látta a magyar irodalom előző fejlődési szakaszának kiteljesülését.³ Őt is életre szólóan lenyűgözte a klasszikus triász világképének ok-okozati rendje és morális tartalma.

A fiatal Barta János érdeklődése megoszlott az irodalomtudomány, filozófia és pszichológia között. Egyetemistaként a filozófusoknak, Pauler Ákosnak és Kornis Gyulának volt buzgó hallgatója, berlini ösztöndíjas korában Spranger történetfilozófiai előadásait hallgatta, könyveit tanulmányozta.

Az irodalomtörténeti, filozófusi és pszichológusi pályák hármas választóján álló fiatalember mohón tájékozódott a húszas–harmincas évek európai filozófiai és pszichológiai irodalmában. Ebből a tájékozódásból közismert az, hogy Heidegger fő művéről Barta János írt először Magyarországon.⁴ Filozófiai érdeklődése azonban igen széles körű volt. Ösztöndíjas időszakában volt újdonság Ernst Cassirer *Philosophie der symbolischen Formen* című könyve.⁵ Szinte rávetette magát erre a hatalmas műre. Ez ébresztette rá arra, hogy a mi modern világképünk előtt más világképek is léteztek. Cassirerből ismerte meg a mitikus-babonás világképet. Mítoszok, babonák, varázslatok, ősi hitek és hiedelmek világa, jellemző elemei tárultak föl előtte, ezek egyikére-másikára most iskolai-egyetemi tanulmányaiból, sőt paraszti gyermekkorának világából is ráismert.⁶

1932-ben jelent meg Karl Jaspers háromkötetes filozófiája.⁷ Az egzisztencializmus vonzásába került Barta János ezt is alaposan áttanulmányozta,

jegyzeteket készített belőle. Megragadta Jaspers egzisztenciaelmélete, elsősorban az a gondolata, hogy az egzisztencia igazi megmutatkozása a létnek azokban a határszituációiban történik meg, amelyek széttörik a lét külső feltételeit, s az egzisztenciát radikálisan önmagára utalják vissza. Ezek a határszituációk a halál, a harc, a szenvedés, a bűn, valamint általános határszituáció az emberi egzisztenciának és a valóság történetiségének kérdésessé válása. Jaspers a lét értelmét antinomikus és paradoxális koncepcióval világítja meg. Csak a halállal szemközt találunk bátorságra és higgadságra, csak a bűnben felelősségre, a harcban szeretetre, a szenvedésben boldogságra.⁸

Rögtön megjelenése után megismerte Barta János Ingarden alapművét is.⁹ Egy 1931-es tanulmányának tanulsága szerint már akkor alaposan megvizsgálta annak az Erich Rothackernek két könyvét is, akinek *Die Schichten der Persönlichkeit* című munkája is fontosnak bizonyult a lélektan és karakterológia iránt fogékony fiatal tudós számára.

Barta Jánosban pályakezdésétől fogva különleges érdeklődés volt a karakterológia iránt is. A műalkotások esztétikai elemzésén túlmenően mindig érdekelte az írói egyéniség, a karakter is. Ez is ösztönözte arra, hogy az általa nagyra becsült típusokon kívül másfajta írói világképekkel és személyiségekkel kutatóként is szembenézzon.

A kor pszichológiai-karakterológiai irodalmában gyakran értekeztek arról, hogy az emberi agynak és léleknek két, egymástól élesen elválasztható rétege van. Az egyik fejlődéstörténeti szempontból régibb, ősbibb, a másik újabb. Sokféleképpen nevezték ezeket a rétegeket. Az egyik elmélet szerint az újabb réteg a nagyagykéreg, ebben van a székhelye a magasabb rendű értelmi tevékenységnek és az öntudatos akaratnak. Ezt a réteget ezért kortikális rétegnek nevezik. A fejlődéstörténeti szempontból ősbibb réteg viszont a nagyagykéreg alatt található, itt van a székhelye az ösztönöknek, az egész érzelmi életnek, képzeletnek. Ez a szubkortikális réteg. Nyíró Gyula 1933-ban a *Magyar Pszichológiai Szemlében Költözseni és pszichiátria* című tanulmányában Adyról szólvá hosszan ismertette ezt az elméletet.

Adyt már Horváth János 1910-ben megjelent könyve az ösztön-ihlettel jellemezte, az 1932–33-as tanévben Adyról tartott egyetemi előadásában is szólt erről.

A fiatal Barta János Ady-élményének ezek a filozófiai és lélektani stúdiók olyan elméleti háttérrel adtak, hogy egyszerre úgy érezte, sokkal mélyebben érti és mélyebben tudja megvilágítani Ady addig is megragadó, de valamiképpen megfoghatatlan költői világát. Különösen termékenynek bizonyult ebben Cassirer könyvének ösztönzése; a mitikus világképek megismerése segítette abban Barta Jánost, hogy új értelemmel vigye tovább Horváth János ösztön-ihlet elméletét és föltárja Ady mitologikus költői világképét. Az egzisztencialista filozófia pedig a modern eszmei koráramlatok felől tette megszólíthatóvá számára Ady költészetét. Megőrzött korai Ady-jegyzetei

szinte tele vannak tűzdelve zárójeles Jaspers-, Heidegger-, Cassirer-idézetekkel.

Később Barta János is úgy látta, hogy Ady bonyolult szépségeihez filozófiai műveltség nélkül nem jutott volna közel. Aki semmit nem tud a mágikus-mitikus életérzésről, az Ady verseinek mélységperspektíváit nem tudja megérteni. „De abba a különös világba csak akkor tudjuk magunkat igazán beleélni, ha életérzésének legmélyébe is le tudunk szállni, s számomra ezt a leszállást könnyítette meg az, hogy megismerkedtem a húszas–harmincas évek filozófiájával, mellékesen pszichológiájával is. A filozófus ugyanúgy az élet mélyébe száll le, mint a költő, sőt a költő meg is előzheti a filozófust – s Ady élménymegválasztásának számos olyan eleme, tartománya van, amelybe a modern filozófia mécsesével tudunk bevilágítani. S nem tudom, van-e mélyebb kapcsolat egy vers és olvasója között, mint ha nem csak a műértő, hanem a filozófus is gyönyörködve tudja magáévá tenni.”¹⁰

Az, hogy Barta János a modern filozófia felől közelített Ady művészetéhez, azt is jelenti, hogy az ő Ady-értelmezése a huszadik század kihívásaival szembesül. Azt az egzisztenciális érzékenységet, azt a szembesülést a Semmivel fedezte fel Adyban, amelyik később Heidegger és Jaspers művei révén tudatosodott az európai emberben.

Karakterológiai tanulmányai ösztönzésére jutott fiatal kutatóként arra az álláspontra, hogy a magyar irodalomnak van egy olyan romantikus vonulata, amelyik szemléletileg sok vonatkozásban szembeállítható az Arany–Kemény–Gyulai triásszal. Ennek a romantikus vonulatnak a fő állomásai gyanánt Berzsenyit, Vörösmartyt, Madáchot és Adyt jelölte meg. Tehát a történeti szempont mellőzésével dolgozott, nem érdekelt bennük az, ami korhoz kötött történelmi jelenség, hanem arra összpontosította érdeklődését, ami tipikusan, alapélményeiben romantikus jellem és világgép.¹¹ Ekkori romantika-fogalma nem történeti, hanem esztétikai és jellemtani kategória volt.

Azt tervezte, hogy a magyar irodalom romantikus vonulatának a nagy alakjait alapos tanulmányok sorában mutatja be. Kéziratos hagyatékában *Mit nevezünk magyar romantikának?* címmel megtalálható ennek a romantikus vonulatot átfogó nagy munkának a vázlata. Egyes fejezetei pedig a *Válasz* 1935-ös évfolyamában megjelent *Berzsenyi*-tanulmány s a Baumgarten-díjas *Vörösmarty*-tanulmány a *Nyugat* 1937-es utolsó és 1938-as első számában. A *Madách*-fejezet újabb Madách-könyvvé nőtt 1942-re. Adyról pedig közvetlenül a Berzsenyi-tanulmány után vázolta fel első portréját. A teljes koncepciót 1943 őszén egyetemi magántanári habilitációs előadásában mutatta be *A magyar romanticizmus* címmel.

Adyban nagyon korán felismerte a századforduló európai újromanticizmusának hatalmas méretű magyar képviselőjét.¹² Kéziratos hagyatékában két Ady-pályakép is található. Az első még 1935-ben készült, az utolsó lapon pontosan megjelölte a keletkezés dátumát is: 1935. X. 2.–XI. 19. Később maga

Barta János minősítette ezt az Ady-konceptióját egzisztencialista szemléletűnek. Ennek a korai Ady-képnek már a vázlatából kitűnik, hogy Barta János érdeklődése ekkor alapvetően filozófiai és lélektani jellegű.

Ady alapélményének a létbizonyosság elvesztését tekinti. Azt, hogy az én önnön létét semminek, fantomnak, metafizikailag elveszettnek érzi. Ehhez zárójelben mintegy filozófiai kulcsként Jaspers fogalmát idézi: „das existentielle Nichts”. Majd a vázlat második pontja azt jelöli ki vizsgálódási irányként, hogy Ady hogyan viszonyult a létbizonyosság elvesztésének alapélményéhez. Így lesz a második nagy fejezet témája a küzdelem a létbizonyosságért, önnön élete metafizikai súlyáért. Ennek eszközeként pedig a felfokozott vitalitást, erotikát, életszomjat, illetve a felfokozott önsugárzást, költői alkotást, maga-megmutatást nevezi meg. Majd további fejlemények gyanánt ezek fonákját és megnevesedését jelöli meg. A vitalitás fonákja az élet üressége, a gyönyör transzcendenciája a boldog kárhozat, a vitalitás megnevesedése az életszeretet. Ugyanennek mintájára az önkifejtés, önsugárzás fonákja a meddőség-érzés, a hivatás transzcendenciája az ős Kajántól az istenélményig vezet, az önkifejtés megnevesedése pedig Ady magyar humanizmusa. A zárófejezet „*A csodák fontjén*” címet viseli, a megtalált létbizonyosság ez, de egyszerre a csönd, a kivonulás az életből, a halál is.

Tömör foglalata ez a vázlat Barta János korai Ady-konceptiójának. Ady romantikus élményforrásait veszi sorra: az ént, a „minden” átélését, a magyar sors érzését, Isten-élményének mélységét és gazdagságát. A létbizonyosság elvesztésének kulcsverse *A föltámadás szomorúsága*.¹³ Jaspers gondolatai sugároznak át ekkor Barta János személyiségmagyarozatán. A léttelenség metafizikai élménye szólal meg Ady költészetében, amikor önmaga megvalósíthatatlanságáról, múltjának kiüresedéséről vagy a vitális lét ürességéről ad számot. Adyban hatalmas vitális erő küzd ez ellen a létbizonytalanság, létüresség ellen. „Ő tehát ahhoz a létbizonyossághoz, amelyet az *én* adhat, mint metafizikai fix pont, nem azzal jut el, hogy keresi, alakítja ezt az ént. Nála kiesik az a bizonyos mozzanat, amelyet Jaspers *Existenznek* nevez.”¹⁴

Már ekkor is Arany az ellenpélda Barta János számára, aki önalakítással teremti meg saját személyiségét, küzdelmének terepe pedig reális és kauzális világ. Ezzel szemben a romantikus egyéniség engedékenyebb közeget választ magának, hogy magát abban teljesen megmutathassa. Sok-sok belső feszültségét világítja meg Barta János az Ady-lírának, rámutat arra, hogy éppen azért kell Adynak örökké önmagát megmutatnia, mert örökké a léttelenség árnyéka kísérti. Ennek a küzdelemnek a típusait tárja fel a tanulmány egészen a szélső változatokig, melyekben a transzcendenciát azzal éri el a személyiség, hogy mámorban és alkotásban, az élet összeomlásában jut el az Abszolútumig. Máskor heroikus szerepvállalásának a dinamikus ellentétét éli meg, visszahúzódik önmagába, önmagát pedig szinte megsemmisíti, kivonja a létből.

Barta János a romantikát metafizikai érzékenységgént értelmezi. Ez a metafizikai élmény szerinte nem fejezhető ki másként, csak szimbólumokban, Ady képzetkincsét tehát a metafizikai létélménye motiválja. „A realitás nyelvéen el nem mondható, ezért kell számára hígabb közeg.”¹⁵ Érdeemes idézni Barta János fejtegetésének összegzését: „Számunkra Ady: a magyar romantika utolsó szava. Benne tombolva szabadulnak fel az elődeinél néha csak sejtett vagy elfojtott metafizikai energiák, majdnem fél évszázad metafizikátlan magyar szellemiségébe robbanva bele. Ő leszállt a végső mélységig, mert ezer változatban élte át a létbizonyosság elvesztését – s ott lebegett a még elérhető végső magasságban: Isten ezer arcát érezve meg az élet mámorában, a hűség harcában, a kárhozat örvényében, a lélek csendjében, a halálban. Nincs költő a világon, aki ekkora terhet hurcolt volna.”¹⁶

Ady szinte minden Barta-tanulmányban előkerül valamiféle viszonyítási mértékként, de a harmincas években ez a viszonyítás még szigorú elmarasztalásokat is tartalmazott. A *romantikus Vörösmarty* című tanulmányában Vörösmarty szemléleti gazdagságát elemezve tett összehasonlítást a négy kiválasztott romantikus között: „Ha négyüket ebből a szempontból összehasonlítjuk, ne felejtjük el, hogy a másik háromnál egész nagy rétegek hiányoznak: Madáchnál a realitás és a konkrét szemlélet, Adynál a gondolat és az esztétikum – Berzsenyinek pedig korlátozott a képkészlete és sablonos a fogalmi kincse.”¹⁷ Ehhez a tanulmányhoz azonban 1976-ban, amikor a *Klasszikusok nyomában* című kötetébe bevette, jegyzetet fűzött: „Külön szeretném hangsúlyozni, hogy Adyt azóta teljesebben és világosabban látom, a rá vonatkozó néhány, ma már időszerűtlen célzás azonban már nem kihagyással, hanem csonkítással lett volna eltávolítható.”¹⁸

A „teljesebb és világosabb” Ady-szemléletet nagy stúdium alakította ki Barta János munkásságában. Az 1946–47-es és az 1947–48-as tanévben négy féléven keresztül egyetemi magántanári előadást tartott Adyról a budapesti egyetemen. Ekkor teljes pályaképet adott róla. Köréje rajzolta az európai szellemi horizontot, de legfőképpen Ady egyéniségének és élményi köreinek a vizsgálatára összpontosította figyelmét. Előadásait néha szó szerint megírta, néha csak bő vázlatot készített azokhoz. Ekkor már – Révai Ady-tanulmányának megjelenése után – új világ kezdődött irodalmunk Ady-szemléletében is. Barta János nem gondolhatott teljes Ady-pályaképeének kiadására, de a jegyzeteit megőrizte, és 1977-ben, az Ady-centenáriumon három tanulmányban is gazdagon felhasználta.

1948-ban egyetlen Ady-tanulmányt jelentetett meg. Ez nem a teljes Ady-konceptió foglalatja volt, hanem „részletmunka”: Ady képzet- és szókincsének elemzése. *Khiméra asszony serege* címmel jelent meg a *Magyar Századok* című Horváth János-émlékkönyvben. Ez a tanulmány az Ady-szakirodalom egyik alapműve. Ady mitikus valóságát az eszközeit mutatja be szisztematikusan és gazdag példaanyagon. Sorra veszi az antik mitológia, a

Biblia, az orientalizmus, a magyar és európai mesemotívumok, majd az ősi természet, ősi életformák, foglalkozások képzetkincsét. Aztán pedig Ady költészetének mitikus jegyeit és élményeit elemzi, majd ezek nyelvi eszközeit vizsgálja. Plasztikus képet ad Ady mitikus világlátásáról és költői kifejezésformáiról.

Barta Jánosnak a negyvenes évek végén kialakult az az Ady-konceptiója, amely aztán az idők folyamán lényegesen nem változott. Viszont változott körülötte az irodalomszemlélet, így az ő konceptiója egyre erősebb szembenállás volt a Lukács–Révai vonalat kiteljesítő Király István Ady-értelmezésével, de különbözött másokétól is.

Az Ady-centenárium ösztönözte Barta Jánost arra, hogy szedje elő harminc évvel korábbi jegyzeteit, s új formába öntve lényeges pontokon szóljon hozzá az Ady-kép alakításához. Három 1977-es tanulmánya közül kettő csonkítva jelent meg. Az eredeti kéziratokat azonban gondosan megőrizte, így világosan látszik, hogy mit kellett kihagynia e tanulmányok első közlésekor az akkor már élete 77. évében járó tudósnak.

A *Vázlat Ady arcképe*hez című tanulmánya 1977 decemberében a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetében hangzott el, nyomtatásban az *Évfordulók* című kötetben jelent meg 1981-ben.¹⁹ Ebben a tanulmányában Barta János a negyvenes évek végén megfogalmazott Ady-konceptióját viszi tovább. Azt fejt ki, hogy a századfordulóig uralkodott a magyar kultúrában az a csoportideál, amely az egyéniség vonatkozásában a kortikális erőknél, a kontrollnak, a tudatosságnak, az önismeretnek, az eszmékedő belátásnak volt alárendelve. Ady az, aki ezt a csoportideált, értékrendszert és embereszményt alapjában megrendíti. Adyval a kortexen orientálódó, morális-érzületi, normatív köztudatba berobban egy szubkortikális áradású, prelogikus, szenvedélyes egyéniség. „A maga korában ennek a berobbanásnak felfoghatatlanul nagy jelentősége volt. Ady radikálisan felmondta azt az eszményítő-moralizáló tendenciát, amely a magyar költészetben évtizedek óta uralkodott, és relativálta, legalábbis erősen megkérdőjelezte azt az eszmei szintet, amelyet az emberi elme a közvetlen, nyersebb, élettelibb, naturálisabb szférák fölé épít – az eszmei és a vitális szint örök harcában a vitális szintnek adott igazat.”²⁰ Barta János szükségszerűnek tartja ezt a nagy áttörést. A kanonizált idealista életfelfogás annyira vértelenné vált ekkorra, hogy alóla ki kellett törnie „a valódi, nyers, elemi életnek. Móricznál egy rusztikusabb, nem intellektualizált változatban, Adynál egy hatalmas intellektus és világerzés, modern kultúra és mitikus archaikum közegében.”²¹ Szembetűnő, hogy ekkor már – korábbi Vörösmarty-tanulmányának állításával ellentétben – Ady hatalmas intellektusát említi, s nyomatékkal utal arra, hogy Adyban az archaikumot, a prelogikumot a huszadik század kultúráján nevelkedett lángelme éli át.²² Hangsúlyozza azt is, hogy „a dimenzió, amelyben ezek a lelki történések zajlanak, többnyire irreális, tapaszt-

talaton túli. Az élmény át van vetítve a babona, a mítosz, egy a mainál ősbibb valóságtudat szintjére.”²³ Barta János szemléletében ekkorra elmélyült a történeti szempont. Nyilván ez is oka annak, hogy ez az Ady-portré már nem említi Ady romantikus karaktervonásait, hanem az archaikum és modernség egységében jelöli meg szemléleti újdonságát. Rámutat arra is, hogy Adynak valóban van valamelyes köze a későbbi egzisztencialista filozófia egynémely élménytípusához: „azt az egyetemes, alapvető szorongást, a létbizonyosság elvesztését ő is érzi, – a »Semmi«, az egzisztencialista filozófia nagy monst-ruma őrá is rávetíti árnyékát. De mindezek inkább csak színezik vagy fodroz-zák Adynak végső fokon mégis pozitív életkultuszát és életérzését – annak sodrában létrejövő dialektikus ellenáramlatok.”²⁴ Barta János a jaspersi határ-helyzetek átélésének elméletével világítja meg Ady költészetének lényegét: „Ady, aki alapjában a kor vitalizmusának talaján áll, már megsejt valamit azokból az élményekből és léthelyzetekből, amelyek majd néhány év múlva filozófiává kiforrva jelennek meg az európai szellemi életben. Az persze nem az egzisztencializmus és az egzisztencialisták monopóliuma, hogy az emberi lét úgynevezett határhelyzeteit átéljék. Ady is bőségesen átélte őket: a harcot, a fájdalmat, a teljes életet fenyegető korlátokat, a lebegést üdv és kárho-zat között.”²⁵

A forradalmiság különféle stádiumaira épített Király István-féle Ady-kon-cepció idején ezek a gondolatok éppen elegendőek voltak kihívásnak. Bizo-nyára ezért kellett elhagynia Barta Jánosnak a tanulmány utolsó gondolat-körét. A hagyatékban megtalálható a teljes szöveg. Ezen az olvasható, hogy „A *Vázlatkép Adyról* eredeti, cenzurázatlan szövege. Megőrzendő.”²⁶ Ebből a kéziratból kiderül, hogy a cenzúrázás az eredeti szöveg négy utolsó lapját tö-rölte. Ez a négy lap Ady politikai ideológiájával foglalkozik. Maga a szöveg is kényes témának minősíti ezt, de azt is megjegyzi, hogy enélkül az Ady-képből hiányozna egy nagyon is markáns vonás. Azt a kérdést veti itt föl Barta János, hogy mi kapcsolta Adyt a polgári radikalizmushoz és progresz-szióhoz, hiszen az ideológia, amely mellé odaszegődött, nem hozható egy nevezőre az ő költői világával: „A radikálisok világnézeti és politikai racio-nalizmusa, antiklerikalizmusa, polgári forradalom-kultusza megelőzi a szá-zadvég és a századforduló metafizikus-organikus-vitalisztikus világképét. Két Ady volna tehát: a költő és a napi politikus?”²⁷ A tanulmány – árnyalt lé-lektani okfejtéssel – oldja föl ezt az élesen felvetett kérdést: Adyban a magyar történelem egészéből a magyarság kivetettségének, útvesztésének az élmé-nye aktualizálódott. Ez az élmény szinte katasztrófavárássá erősödött benne, s ez váltotta ki – érzelmi átfordulással – az ellentétes végletet, az escha-tologikus messianizmust, amely konkrét programként a forradalomvárás-ban, a mindent megoldó forradalomhitben realizálódott. Adyban azonban nem uralkodott egyértelműen „a diadalmas forradalom látomása: eleve raj-ta ül a magyarságot megsemmisítő katasztrófa árnyéka is”.²⁸

Ady a tisztánlátás és a tehetetlenség felőrlő feszültségében élt. Jellemtani szempontból ezzel az élménnyel magyarázza Barta János azt az ellenség tudatot, ellenséggyűlöletet, amely „ha tudatosan is meg akar formulázódni, könnyen fogadja be a radikálisok tételeit”²⁹ azok ideológiájának elfogadása nélkül is. „E gyűlölet és az önmarcangolás, éppen ambivalens voltával, oszcilláló jellegével teljességgel alkalmas volt arra, hogy a kortársakat, sőt olykor talán magát Adyt is megtévessze.”³⁰ Az Ady költészetében megnyilatkozó, önmagára és fajtájára is kiterjedő féktelen önmarcangolás, valamint tagadás és gyűlölet azonban nem primér jelenségek, hanem egy mélyebb alapélmény tünetei. Ez az alapélmény pedig a magyarsággal való sorsszerű azonoság. Ez viszont nem tud csupán szeretetben megnyilvánulni, mert ezt lehetetlenné teszi Ady kollektív bűntudata, „minden kortársánál élesebb és keserűbb magyar önismeret”-e: „Nemcsak az egyéni kitaszítottság, hanem a magyarságban mint kollektívumban való csalódás, az idő rostájának a döbbenete az, ami ebből a szerető-keserű azonosulásból önmarcangolást formál, s amely a ragaszkodást, az elválhatatlan odatapadást gyűlöletté fordítja át.”³¹ Barta János tehát a lélek feloldhatatlan feszültségében látja azoknak a tüneteknek a gyökerét, melyeket a Lukács–Révai–Király-koncepció egyirányú és egyértelmű ideológiává rakott össze.

A lélektani magyarázatot támasztja alá Barta János világnézeti motivációval is, midőn rámutat arra, hogy a „szeretet és gyűlölet mögött Ady világnézetének gyökere az, amit a romantikus korban perfekcionizmusnak, majd a század második felében meliorizmusnak neveztek: a hit az emberi tökéletesedésben”.³² Az adott társadalmi szituációban nem lehetett merev válaszfal Ady hitei és a radikális reformerek és forradalmárok ideológiája közt. „A szeretet és a regenerációs vágy a modernizálás köntösét vette magára, az eschatológia a forradalomvárás víziójában konkretizálódott.”³³

Király István 1970-ben megjelentetett *Ady Endre* című könyvének második kötete *A kétneggyőződésű forradalmiság időszaka (1908–1912)* fejezet egyik részeként *Az eltévesztett küldetés: Ady Endre istenkeresése* címmel tárgyalta Ady istenes verseit. Ezután *A megtalált küldetés: Ady Endre népisége* című alfejezet következett. Már ezek a címek is egyértelmű ideológiai ítéletet tartalmaznak a rendkívül nagyfokú leegyszerűsítés mellett. Maga a szöveg pedig Ady szomorú és téveteg istenkereséséről és tudatos ateizmusáról beszélt. „Átmeneti s paradox jellegű volt csupán vallásossága. Sokkalta inkább vívódó ateizmus volt ez, mintsem vívódó vallásosság.”³⁴ Amikor az Ady-szövegek vallásos jellege az ilyen sommás ítéletet eleve kizárta, akkor azt hangsúlyozta Király, hogy önmaga igazi lényegétől való elidegenedést hozott Ady számára csupán a vallásos főhajtás.

Barta János már 1947-ben alapos vallásbölcseleti ismeretek alapján elemezte Ady istenes verseinek élménykörét, mélységét és sokrétű jellegét: „Isten átéléséhez sok út vezet, és nem kell azt gondolnunk, hogy ezek már eleve

csak vallásosak lehetnek. Isten az Abszolútum, az igazi, az örökkévaló – tehát átélhetjük őt mindig, ha valamilyen nagy élményünk egyidőre mintegy kiemel bennünket a relativumból, a mulandóságból – s a belső örökkévalóság élményével tölt el bennünket. A filozófia azt mondja, hogy élményünk ilyenkor transzcendál.”³⁵ Barta János már ekkor a vallásos élménykörhöz kapcsolja Ady eksztatikus-misztikus erejű életélményét, valamint költői és magyar hivatástudatát is.

A *Vallásos élmény, életélmény és küldetéstudat Ady lírájában (Változatok egy régi témára)* című tanulmánya 1977-ben ezeket a harminc évvel korábbi felismeréseket fejlesztte tovább. Ez a tanulmánya is csonkán jelent meg a *Studia Litteraria* 1977-es kötetében, majd 1981-es *Évfordulók* című tanulmánykötetében is. A megőrzött kézíratra írt megjegyzés szerint Kovács Kálmán tanácsára hagyta el a szakirodalommal való számvetését összefoglaló nyolclapnyi részt. Ebben előbb utalt az Adyrt ért támadásokra, majd Makkai Sándor könyvét méltatta. Tettnek minősítette a maga korában, de leszögezte, hogy ez a koncepció már keletkezése idején sem felelt meg a tudományos elemzés igényeinek, hiszen csak azokat a verseket emelte ki, amelyek Makkai alaptézisét – „Ady az egyetlen magyar vallásos költő” – igazolják, homályban hagyta azokat a verseket, amelyek nem illeszkedtek a koncepciójába.

Tanulmányának írásakor elkérte ekkor Barta János Korompay Jánostól Horváth János kiadatlan egyetemi előadásait Adyról. Ezek az 1932–33-as tanévben, öt évvel Makkai könyve után hangzottak el a pesti egyetemen. Horváth János Makkaitól meglehetősen eltérő módon ítélte meg Ady istenes verseit: profán jellegűnek minősítette azokat, csupán a vallási ösztön ébredését látta bennük, nem a mély vallásosságot. Barta János szerint viszont „ha nem az ortodox vallásosság terére szorítkozunk, szembeszökőek Adynak azok az élménykörei és élményeinek ama fokozatai, ahol már őszintén túllép a profán határán”.³⁶

Ezután alaposan bemutatta Király koncepcióját, mely szerint Ady előtt két út volt, a forradalom és az istenkeresés. Ady megtalálta a forradalmat, de előbb az Istenhez fordult, azonban – idézi Királyt – „feloldhatatlan ellentétekre hullt szét Ady Istene, a misztifikációba tévedt lényegkeresésének ez a csinálománya”.³⁷

Barta János a Királyétól merőben eltérő irányban jelöli meg koncepciójának szemléleti irányát: ami Ady a valláshoz vezet, az „a géniuszban különösen meglévő vágy, igény valami abszolútra, valami vitathatatlan egyetemesre, valamire, ami teljessé tesz mindent, ami saját létünket magasabb szintre emeli”.³⁸ Szinte szó szerint ismétli meg tehát harminc évvel korábbi Ady-előadásának egyik összegző megállapítását. Barta János szerint Király azért hangsúlyozza Ady istenélményének paradox jellegét, hogy azzal gyöngítse hitelt. Ezzel szemben a vallástörténet tanúsága az, hogy „nagy teológusok és misztikusok vannak a múltban, akik az istenség felfoghatatlanságát éppen

az ember számára feloldhatatlan ellentétek halmozásával igyekeztek kifejezni; hiszen ő az, akit emberi kategóriákkal nem lehet megközelíteni; a teljességnek az ellentétes aspektusok halmozásából kellene kibontakozni”.³⁹ Ady istenélményének a lényege az a mély metafizikai igény, amely rejtve vagy nyíltan végighúzódik Ady egész életén. Ezt a metafizikai igényt – évezredek kultúrtörténetének, vallástörténetének és művészetének a tanúsága szerint – nem mindig és nem okvetlenül az isteneszme tölti ki. Ezért lehet sokarcú Ady istene is, de „a személyes isteneszme végigkíséri és kíséri életében, ha nem mindig ír is »istenes« verseket”.⁴⁰ Ady mély transzcendenciaigényének szüksége volt az isteneszmére, az abszolút partnerre: „Hitt-e Ady istenben – erre a nyersen föltett kérdésre tehát nem lehet nagyon is könnyű igennel vagy nemmel felelni – a felelet maga az a hullámmó, vívódó folyamat, amely a hit és tagadás végletei között zajlik, s amely nem tud egyik végleletben sem megnyugodni, de élményi lehetőségei között mindkettő jelen van. A »hitetlen hit« maga súlyos lelki-filozófiai háttérű jelenség: amit tagadunk, jelen van tagadásunkban, vágyainkban; a »nincsen« – a tagadás ősigéje, egy megtagadott valóságból nyeri energiáját – isten maga, az isteneszme tagadva is jelen van Ady élményeiben, s legalábbis költői realitást nyer.”⁴¹

Mély és alapos cáfolata ez a gondolatsor Király koncepciójának. A pszichológus, filozófus és kultúrtörténész Barta János teljes fegyverzetben áll itt előttünk: szemléletének mindenkor legvonzóbb sajátosságát, a bonyolult kérdésekkel való nyitott szembenézést tanúsítva. Tanulmányának további, publikált része aztán összetetten, meggyőzően világítja meg Ady életművének azt a hármas élménykörét, amely vallásosságából, életszeretéből és költői hivatástudatból szövődik össze. Föltárja Ady költészetében a történetileg változó istenképzetek és tipikus istenélmény-változatok sokaságát, a kitaszítottság érzésétől az istenközelség érzéséig, az eksztatikus vallási élménytől a diabolikus vallásosságig és a próféták, szentek élményeiből ismert antitetikus istenattribútumokig. Rámutat korábbi nagy tanulmányának tanulságára is, mely szerint Ady költői nyelve és képzetkincse még a profán élménykörökben is át van itatva a vallások dikciójával, szókincsével és motívumaival. Összegzően állapítja meg, hogy a vallásos élmény áthatja Ady egész költői világát.⁴²

A tanulmány első része az archaikumig, az ősi vallási élménytípusokig visszavezette Ady vallásos élményének gyökereit és motívumait, a további részek az istenélmény újabb változatait világítják meg, s azt mutatják meg, hogy az isteneszme hogy tud feloldódni létünk vitathatatlan adottságaiban: Ady életélménye és költői és magyar hivatástudata vallásos színezetet ölt magára, életélményének, költői és magyar hivatástudatának a koncentrációja és egzisztenciális mélysége a vallásos-filozofikus szférába nő bele.⁴³

Barta János harmadik 1977-es Ady-tanulmánya, *A lángelme gesztusai (Tanakodás egy Ady-vers körül)* szorosán kapcsolódik az eddigiekhez.⁴⁴ A *Hunn, új legenda* értelmezése az Ady egyéniségében kezdettől feltűnő bionegatív ten-

dencia működését világítja meg. Az életigenlés bionegatív maximuma itt az, amit Barta János a lángelme gesztusának nevez: a teremtő önpusztításhoz való jog kinyilvánítása. Ady ebben a versben – a költői hanyatlására figyelmeztető Hatvány-levélre adott válaszul – védekezve száll le egyéniségének, sorsának legmélyebb rétegébe, létezésének legmélyebb szintjeibe, így sugalmazza önnön kollektív reprezentációs szerepét, a versben „önmaga szimbólummá emelésének gesztusa dominál”.⁴⁵ Az élet és a mű kerül itt szembe egymással, az életnek a mű fölé emelése azonban paradoxon, hiszen „az alkotásnak éppen az a funkciója, hogy az életet egy magasabb ontológiai szintre emelje föl”.⁴⁶

Barta János Ady-tanulmányait kitüntetett hely illeti meg az Ady-recepció történetében. Lényegesen alakították, lényegesen nyitottabbá tették ezek az írások az Ady-recepció feltételrendszerét a Lukács és Révai koncepcióját továbbvivő Király-féle ideológiai értelmezéssel szemben. Az Ady versnyelvének, képzetkincsének összetettségét, mitikus karakterét szisztematikusan bemutató *Khiméra asszony serege* „implicit kritikája volt az erős ideológiai képző olvasásnak”, a *Vázlat Ady arcképéhez* a karakterológiai-kultúrmorfológiai komponensek révén Ady költészetének „tradíciószemléleti tagoltságát bizonyította”, a vallásos élményét föltáró harmadik nagy tanulmány pedig eredeti koncepcióval erősítette meg és tágította ki a vallásos értelmezés lehetőségét.⁴⁷

Eme általános jelentőség mellett Barta János pályáján is fontos szemléleti tényező a mély Ady-élmény. Az, hogy nyitott lélekkel fogadta be a tőle sok vonatkozásban idegen Ady művészi és világgépi értékeit, egész irodalomtörténeti munkásságának új perspektívákat adott: tágassá tette azt, megnyitotta a *Nyugat*-nemzedék, majd az avantgarde és az újabb irányzatok értő befogadására is. Horváth János úgy látta, hogy Adyval megjelent az „erkölcsi megfontolás, tudatossá művelt nemzeti akarat, világos, józan értelem s valóságérzék ellenében az ösztön-ihlet ereje”.⁴⁸ Barta János szerint ezzel a koncepcióval Horváth János az újat a régi karakter-eszmény, értékideál felől közelítette meg, s így éppen az, ami az újnak a lényege, megfoghatatlanná vált előtte. Megérezte Adyban az újat, elemezte is azt, de nem szállt le a mélyébe, nem hagyta magát sodortatni tőle.⁴⁹

Barta Jánost talán éppen karakterológiai érdeklődése ösztönözte arra, hogy Aranyt és Adyt ne egy ideál felől állítsa szembe egymással, hanem egyenrangú típusokként vizsgálja őket, mint a magyar költészet két legellentetesebb alakját és két csúcspontját.⁵⁰ Az egymástól távoli szemléletek iránti egyforma érdeklődését és érzékenységét Barta János egész életművében kamatoztatta.

1 Vö.: Barta János kéziratosszerű hagyatékában egy 1977-es jelzetű szótárfüzetben „A föltámadás szomorúsága. Az én Ady-antológiám” címmel megkezdett, de félbehagyott írás. Itt kö-

szönöm meg a Barta családnak, hogy Barta János hagyatékát rendelkezésemre bocsáj-totta.

2 Vö. uo.

- 3 Vö. BARTA János, *Magyar irodalomtörté-
nész a változó világban* = Uő, *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1976, 377.
- 4 Vö. BARTA János, *Vallomás és számvetés* = Uő, *A pálya végén*, Bp., Szépirodalmi, 1987, 407.
- 5 Ernst CASSIRER, *Philosophie der symbolischen Formen*, Berlin, 1923–1929. (Bd. 1: *Die Sprache*, 1923, Bd. 2: *Das mythische Denken*, 1925, Bd. 3: *Phänomenologie der Erkenntnis*, 1929.)
- 6 BARTA János, *Visszapillantó tükrök* = Uő, *Ma, tegnap, tegnapelőtt*, Debrecen, Csokonai, 1990, 22.
- 7 Karl JASPERS, *Philosophie. Philosophische Weltorientierung. Existenzerhellung. Metaphysik*. Berlin, 3 Bde, 1932.
- 8 Vö. W. SCHEIDLER, *Karl Jaspers* = Julian NIDA-RÜMELIN (Hg.), *Philosophie der Gegenwart in Einzeldarstellungen von Adorno bis v. Wright*, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 1991, 271.
- 9 Roman INGARDEN, *Das Literarische Kunstwerk*, Tübingen, 1931.
- 10 BARTA János, *Az én Ady-antológiám*, kézirat-töredék.
- 11 BARTA János, *Magyar irodalomtörténet a változó világban* = Uő, *Klasszikusok nyomában*, 375.
- 12 I. m., 24.
- 13 Ez a vers – kéziratossága miatt – tanúsága szerint – élete végéig foglalkoztatta Barta Jánost. Érdekes, hogy Nagy Lászlót is megihlette Adynak ez a különleges, nagy verse.
- 14 A kézirat 46. lapján.
- 15 Uo., 73.
- 16 Uo., 58.
- 17 BARTA János, *A romantikus Vörösmarty* = Uő, *Klasszikusok nyomában*, 425.
- 18 I. m., 487.
- 19 BARTA János, *Vázlat Ady arcképéhez* = Uő, *Évfordulók. Tanulmányok és megemlékezések*, Bp., Akadémiai, 1981, 162–174.
- 20 I. m., 166.
- 21 I. m., 167.
- 22 I. m., 173.
- 23 I. m., 169.
- 24 I. m., 173.
- 25 I. m., 174.
- 26 BARTA János, *Vázlatkép Adyról*, kézirat.
- 27 Uo., 20.
- 28 Uo., 21.
- 29 Uo., 22.
- 30 Uo., 23.
- 31 Uo.
- 32 Uo.
- 33 Uo., 24.
- 34 KIRÁLY István, *Ady Endre*, Bp., Magvető, 1970, II, 385.
- 35 Kézirat.
- 36 Uo., 6.
- 37 Uo.
- 38 Uo., 7.
- 39 Uo., 8.
- 40 Uo., 9.
- 41 Uo.
- 42 Vö. BARTA János, *Vallásos élmény, életélmény és küldetésstudat Ady lírájában (Változatok egy régi témára)* = Uő, *Évfordulók*, 182–184.
- 43 Vö. i. m., 187–198.
- 44 BARTA János, *A lángelme gesztusai (Tanakodás egy Ady-vers körül)* = Uő, *Évfordulók*, 199–211.
- 45 I. m., 206.
- 46 I. m., 211.
- 47 Vö. SZIRÁK Péter, *Kanonizációs stratégiák, történeti konstrukciók az Ady-recepcióban = Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*, Bp., Anonymus, 1999, 39. GÖRÖMBEI András, *Ady-képünk és az újabb szakirodalom* = Uő, *A szavak értelme*, Püski, 1996, 21–23.
- 48 Idézi BARTA János, *Horváth Jánosról* = Uő, *Évfordulók*, 310.
- 49 Vö. i. m., 311.
- 50 Ezt a korai gondolatát nyolcvanesztendőskorában is megismételte egyetemi díszdoktori előadásában: „Ady költészete ebből a szemszögből nézve tiszta archaikum; egy mélyről jövő érzésvilágot jelenít meg a mágia, a mítoszok és babonák nyelvén. Aranyban nincs semmi archaikum; olyan emberfajta, akiben a komplex jellem magasabb szintű erői uralkodnak: az érzületek, a moralitás, az önismeret és az elgondolkodó szemlélődés motívumai.” BARTA János, *Vallomás és számvetés* = Uő, *A pálya végén*, 408–409.